

ПОНЯТТЯ “ФОРМА ПРАВЛІННЯ” У ПРАЦЯХ НАУКОВЦІВ БЛИЗЬКОГО ЗАРУБІЖЖЯ ТА УКРАЇНИ

Форма правління, як і держава в цілому, є багатоаспектним явищем, а тому вивчається багатьма суспільними науками. При цьому вивчення форми правління відбувається під різними кутами зору. Гносеологічний підхід, характерний для теорії держави та права, дозволяє виявити взаємозв'язок між формою правління та її змістом, сутністю. Історично-порівняльний підхід до вивчення форми правління, що використовують історичні та філософські науки, дає можливість дослідити динаміку державного життя і зміну його форм під впливом комплексу природно-географічних, історичних, політичних, соціально-економічних, культурно-релігійних факторів, а також зміну уявлень за різних історичних епох про сутність, критерії класифікації, позитивні та негативні риси різних форм правління.

З точки зору вузького підходу, А.О.Мішин поняття “форма правління” розуміє як залежну від організації верховної державної влади, точніше, від визначення правового положення вищого органу державної влади - глави держави [5, с. 79]. Подібну позицію займає й білоруський дослідник М.Ф.Чудаков, коли зазначає, що під формою правління найчастіше розуміють устрій вищої державної влади, тип головування у цій державі [11, с.438].

Аналіз сучасної юридичної літератури вказує на наявність певного різноманіття дефініцій форми правління, які, з суто формальних позицій, можуть бути поділені на прості і складні. Прості дефініції невеликі за обсягом, зміст їх у значній мірі абстрактний і вказує лише на найбільш суттєві ознаки самого поняття. Такий підхід до дефінітивного формулювання форми правління використаний, зокрема, українськими дослідниками - теоретиком П.Рабіновичем і конституціоналістом В.Шаповалом, російським теоретиком С.Комаровим, білоруським конституціоналістом М.Чудаковим. Останній відзначає, що “під формою правління найчастіше розуміють устрій вищої державної влади. Форма правління - це тип головування в даній державі”. С.Комаров вважає, що “форма правління являє собою відображення способів організації державної влади конкретної держави” [3, с.52], а В.Шаповал визначає її як “спосіб організації державної влади, зумовлений принципами взаємовідносин вищих органів держави” [12, с.80].

Складні дефініції більш змістовніші. За обсягом охоплених ними відповідних ознак їх, теж умовно, можна розділити на три групи.

Як вихідну для першої групи візьмемо дефініцію, запропоновану О.Скакун, котра визначає форму державного правління як “порядок

утворення й організації вищих органів влади в державі” [8, с.78]. Дещо ширше визначення сформульоване авторами “Словника сучасних економічних і правових термінів”, які вважають, що форма правління це “поняття, яке характеризує структуру, порядок утворення й організації вищих органів державної влади і встановлений у даній державі порядок відносин між ними”. Майже такий зміст в дане поняття, але з деякими уточненнями вкладають і інші вчені. Наприклад, вітчизняні вчені до вищих органів державної влади додають ще “органи управління”, а російський теоретик В.Хропанюк замість словосполучення “взаємини органів влади” використовує “розподіл компетенції між ними” [9, с.100].

Для другої групи дефініцій характерно доповнення, котре вказує на певний зв'язок органів державної влади не тільки між собою, але і з населенням. “Форма правління, - як зазначає ряд науковців, - характеризує порядок утворення й організації вищих органів державної влади, їх взаємовідносини один з одним і населенням” [7, с.183]. Такої ж позиції дотримується Л.Морозова [6, с.75], що зробило цю дефініцію найбільш розповсюдженою у сучасній юридичній літературі.

Третя група являє собою своєрідний конгломерат дефініцій, що характеризується певним індивідуальним змістом. Більшою різноманітністю відрізняються, як правило, конституціоналісти. У науковому обігу дотепер вживається визначення А.Мішина, який вважає, що “форма правління є найбільш зовнішнім виразом змісту держави, що обумовлена структурою і правовим становищем вищих органів державної влади” [5, с.244]. К.Арановський називає форму правління як юридичну характеристику держави, що визначає умови утворення і структуру вищих інститутів влади, а також розподіл повноважень між ними [1, с.155], а В.Чиркін - як характеристику “структури і взаємин органів законодавчої і виконавчої влади або інших основних органів держави в тих країнах, де немає розподілу на законодавчу, виконавчу і судову владу, а прийнята концепція “республіки рад” [10, с.165].

Деякі автори під формою правління розуміють “систему формування і взаємовідносин глави держави, вищих органів законодавчої і виконавчої влади” [4, с.630], український конституціоналіст А.Георгіца - “спосіб організації та функціонування вищих органів, який у принципі зумовлюється становищем глави держави та його відносинами із законодавчою владою” [2, с.206], а В.Шаповал в одній з останніх, доповнених ним дефініцій, стверджує, що “форма державного правління - це відображений в основному законі спосіб організації державної влади, який засвідчує особливості компетенційних взаємозв'язків між вищими органами держави, насамперед тими, що співвіднесені із

законодавчою та виконавчою владою” [12, с.58]. Причина цього різноманіття поглядів полягає у тому, що вчені по-різному розуміють об’єкт пізнання. Спробуємо дати уявлення про форму правління держави, як частини об’єктивно існуючого матеріального світу, використавши один із прийомів логіки “від зворотного”, тобто зі з’ясування сутності поняття “правління”.

Виходячи з викладеного, форма правління - це структурно-інституціональна і функціональна державна система, зміст якої визначається принципами організації та взаємодії вищих органів законодавчої і виконавчої влади, порядком їх формування та правовим становищем.

Більшість науковців називають форму правління основним елементом форми держави, яка розглядається як організація держави, що включає порядок створення вищих і місцевих державних органів і порядок взаємовідносин між ними.

Отже, як впливає з вище викладеного, в науковій літературі існують різні підходи до поняття форми правління. Прихильники вузького трактування цього поняття зв’язують форму правління тільки із правовим положенням держави, прихильники широкого трактування включають у це поняття відносини вищих органів державної влади з центрами економічної і політичної влади і навіть політичне середовище. У сучасній літературі традиційно форма правління визначається як характеристика структури і взаємин вищих органів держави. Нерідко перелік цих органів обмежують главою держави, парламентом і урядом. Такий підхід в основному є вірним, тому що наголошує на органах, що відіграють вирішальну роль в управлінні державою. Однак якщо розуміти державне правління в більш широкому розумінні, то варто врахувати і роль судової влади, особливе значення органів конституційного контролю.

1. Арановский К.В. Государственное право зарубежных стран: Учебник для вузов. - М., 1998. - 455 с.

2. Георгіца А.З. Конституційне право зарубіжних країн: Підручник. - Тернопіль, 2003. - 356 с.

3. Комаров С.А. Общая теория государства: Курс лекций. - Изд. 2-е, испр. и доп. - М., 1995. - 552 с.

4. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Т.1-2. Ч.общ.: Учебник / Отв. ред. Б.А.Страшун. - М., 1999. - 630 с.

5. Мишин А.Л. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учебник. - М., 1998. - 424 с.

6. Морозова Л.А. Теория государства и права: Учебник. - М., 2002. - 575 с.

7. Проблемы теории права и государства: Учебное пособие / Под ред. М.Н.Марченко. - М., 2002. - 683 с.

8. Скакун О.Ф. Теория держави і права: Підручник. - Х., 2001. - 578 с.

9. Хропанюк В.Н. Теория государства и права. - М., 1995. - 523 с.

10. Чиркин В.Е. Государствоведение: Учебник. - М., 1999. - 457 с.

11. Чудаков М.Ф. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учеб. пособие. - Мн., 2001. - 538 с.

12. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн: Підручник. - К., 1997. - 380 с.